

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ФІЛОСОФЕМИ
В ПРАВОВОМУ ВИЗНАЧЕННІ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ**

Статтю присвячено міждисциплінарному дослідженню державного примусу в межах філософсько-правового дискурсу. Обґрунтовано тезу, відповідно до якої сучасні демократичні перетворення в державі вимагають перегляду поняття «державний примус» та його нового визначення, яке ґрунтувалося б на засадах антропоцентризму й демократизму та враховувало би здобутки як української правової думки, так і європейського права й філософії права.

Ключові слова: людина, суспільство, громадянин, держава, державний примус, філософема, право, філософія, філософія права.

Статья посвящена междисциплинарному исследованию государственного принуждения в пределах философско-правового дискурса. Обоснованно тезис, согласно которому современные демократические преобразования в государстве требуют пересмотра понятия «государственное принуждение» и его нового определения, которое основывалось бы на принципах антропоцентризма и демократизма и учитывало бы достижения как украинской правовой мысли, так и европейского права и философии права.

Ключевые слова: человек, общество, гражданин, государство, государственное принуждение, философема, право, философия, философия права.

The article is devoted to an interdisciplinary study of state coercion within the framework of philosophical and legal discourse. The thesis is justified, according to which modern democratic transformations in the state require revising the concept of “state coercion” and its new definition, which would be based on the principles of anthropocentrism, democratism and take into account the achievements of both Ukrainian legal thought and European law and philosophy of law.

Key words: man, society, citizen, state, state coercion, philosopheme, law, philosophy, philosophy of law.

Вступ. Вітчизняна наука сьогодні перебуває у двоякому становищі. З одного боку, ми володіємо чималою науковою спадщиною в різних сферах, імена наших науковців та їхні розробки відомі далеко за межами України й активно використовуються як у практичних цілях, так і в загальнотеоретичних науках. З іншого боку, матеріально-технічна база для проведення наукових досліджень є застарілою, ми відстаємо від провідних наукових держав світу на кількадесят років, науковці досі користуються здебільшого ідеологічно застарілою термінологічною базою, яка дісталася нам у спадок від Радянського Союзу. Чи не в найгіршому становищі опинилися науки гуманітарного спрямування, які повинні були розвиватися виключно в напрямі, встановленому державою. Мета таких досліджень зводилася до обґрунтування проголошених ідеологічних гасел методами, властивими тій чи іншій науці. Людина розглядалася як один з елементів системи, а не як центр цієї системи.

Однією з наук, на яких найбільше відбилася радянська ідеологія, у наш час залишається правознавство. Така ситуація змусила правників-теоретиків проводити як дослідження в окремих

галузях права, так і загальнотеоретичні наукові пошуки. Сьогодні ми маємо значні напрацювання в цій сфері, однак ще чимало питань залишаються недостатньо вивченими, багато термінів та понять не мають єдиного визначення, певні аспекти потребують перегляду із застосуванням філософського підходу. Не є винятком і предмет нашого дослідження – поняття «державний примус».

Постановка завдання. З огляду на це мета статті полягає в міждисциплінарному дослідженні державного примусу в межах філософсько-правового дискурсу.

Аналіз дослідження проблеми. Досягнення обраної мети передбачає аналіз праць тих дослідників, які вивчали феномен державного примусу з різних позицій: релігійної, політологічної, економічної, юридичної і філософської. Посилання на їхні роботи будуть подані в тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті.

Результати дослідження. Українська правова наука має чимало визначень поняття «державний примус». Сучасні дослідження цього поняття не лише ґрунтуються на вимогах, які ставить перед наукою сучасне українське суспільство, а й мають глибокі підвалини, закладені вченими-правниками ще кількатороків тому. Це, зокрема, праці П. Юркевича [1] та В. Соловйова [2]. Серед сучасних українських дослідників вивченням як загалом поняття «державний примус», так і окремих його аспектів займалися О. Бандурка, В. Бліхар, С. Дембіцька, М. Козюбра, Т. Коломоєць, П. Рабінович, Ю. Ровинський. Про актуальність цього питання свідчить також чимала кількість досліджень іноземних науковців (В. Лазарева, В. Сирих, В. Шафірова).

Так, С. Дембіцька розглядає державний примус як «правовий засіб захисту суспільних відносин від протиправних дій, відновлення правомірного стану, забезпечення можливості практичної охорони громадського порядку, а також покарання винних осіб, які скоїли адміністративні правопорушення» [3, с. 254]. Дослідниця в межах своїх наукових пошуків робить акцент на з'ясуванні суті поняття «державний примус» із позиції адміністративного права та розглядає його як засіб захисту правомірних суспільних відносин, їх відновлення в разі порушення та покарання осіб, які вчиняють протиправні дії.

Ю. Ровинський визначає державний примус як «метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, на особу та майно суб'єктів правових відносин з метою забезпечення належної реалізації права, попередження правопорушень, покарання й виправлення правопорушників, поновлення порушених прав, який застосовується державними органами відповідно до їхньої компетенції незалежно від волі й бажання юридично зобов'язаних суб'єктів» [4, с. 37]. Автор називає державний примус методом впливу держави на особу, за допомогою якого право й реалізовується.

Засобом вирішення завдань, які виникають у сфері правових відносин, державний примус називає Б. Базилєв. Він стверджує: «Державний примус здатний вирішити та вирішує оперативні й тактичні завдання у сфері правових відносин. Одним із таких завдань і є виконання обов'язку суб'єктами правовідносин» [5, с. 124]. Схема, яку пропонує науковець, досить проста: з'явилося завдання у сфері правовідносин – зобов'язали суб'єктів його виконати – питання вирішилося. Однак у цій схемі, на нашу думку, нівелюється власне людський фактор. Зобов'язати людину щось виконати ще не означає, що вона зробить це або виконає в межах правового поля, усвідомлюватиме необхідність вчинити саме так. У такому разі використання власне правового контенту замало, а виникає необхідність застосовувати філософський підхід до правового визначення державного примусу.

Як «метод впливу держави на суб'єктів правових відносин, який застосовується державними органами відповідно до їхньої компетенції та незалежно від волі й бажання суб'єктів із метою забезпечення захисту прав, правопорядку й безпеки стосовно особи, якщо іншим способом, крім примусового, неможливо забезпечити суспільний порядок і безпеку» характеризує поняття державного примусу А. Іванський [6, с. 10]. Дослідник наголошує на тому, що державний примус застосовується компетентними органами держави лише в тому разі, коли іншим чином неможливо забезпечити правопорядок.

Л. Коваль дає таке трактування цього поняття: «Державний примус у його формах – фізичній, майновій та психічній (спонукання) – явище досить розгалужене, оскільки охоплює всі відомі види юридичної відповідальності (кримінальну, за адміністративні проступки, цивільну, дисциплінарну, матеріальну та відповідальність за завдання моральної шкоди); судову (процесуальну) відповідальність, що є наслідком неправильної поведінки в судовому засіданні; заходи адміністративно-примусового впливу у вигляді адміністративного попередження й припинення; примусові заходи медичного, медико-педагогічного характеру; заходи виховного впливу, спрямовані на поведінку та особу неповнолітніх, економічно-фінансові санкції, що не належать до форм юридичної відповідальності» [7, с. 4]. Науковець доходить висновку, що саме державний примус є способом гарантування суспільної безпеки.

Л. Каленіченко визначає державний примус як «метод впливу держави на особу та суспільство з метою забезпечення належної реалізації норм права, котрий здійснюється через правозастосовну діяльність незалежно від волі й бажання юридично зобов'язаних суб'єктів» [8, с. 91]. Таке визначення дає можливість охарактеризувати поняття «державний примус» як правове явище, яке застосовується в чітко визначених випадках та в передбаченій законом формі з метою захисту прав і свобод особи.

О. Трещова під державним примусом розуміє «використовуваний із метою захисту особистих, суспільних та державних інтересів метод здійснення влади, зміст якого виявляється в нормативно визначеному владному впливі на поведінку суб'єктів права, що реалізується уповноваженими органами держави незалежно від волі цих суб'єктів шляхом застосування до них у встановленому процесуальному порядку певних заходів, визначених у санкціях (диспозиціях) правових норм та пов'язаних із настанням невідгідних наслідків особистого, майнового, організаційного й іншого характеру» [9, с. 98]. Із цього визначення можемо зробити висновок, що застосування примусу обов'язково спричиняє негативні наслідки для людини, щодо якої він застосовується.

Заслуговує на увагу також стаття професора В. Ортинського «Погляд на державний примус у контексті європейської інтеграції України», у якій автор наводить власне визначення поняття державний примус: «Державний примус – це сукупність заходів владного зовнішнього впливу, які здійснюються від імені держави та спрямовані на примушування суб'єктів права до певної поведінки» [10, с. 9]. У цьому випадку примус розглядається не як метод, а як сукупність певних заходів, які змушують до певної поведінки для досягнення стабільності в суспільстві.

На основі наведених визначень поняття «державний примус» та з огляду на їх різноплановість ми сміливо можемо говорити про наявність ґрунтовної теоретичної бази для вивчення філософсько-правового контенту державного примусу в темпорально-просторовому дискурсі.

Кожне з поданих вище визначень характеризує поняття «державний примус» із певної позиції, крізь призму наукових пошуків його автора. Однак на сучасному етапі розвитку науки загалом та українського суспільства зокрема виникає гостра потреба в існуванні чітко визначених понять. Чи не найбільш актуально це для української політико-правової системи, яка характеризується прогалинами в праві, неоднозначними тлумаченнями певних понять і термінів, що сприяє недотриманню, а іноді й порушенню не лише вимог та норм законів, а й основоположних принципів права.

Якщо власне правові аспекти поняття державного примусу у вітчизняній науці досліджені досить ґрунтовно, то його філософські аспекти практично не вивчені. На нашу думку, філософський підхід до визначення цього поняття має характеризуватися такими елементами: чіткою методологією, людиновимірністю, наявністю міждисциплінарної компоненти, темпорально-просторовими характеристиками.

Сукупність саме таких елементів дасть змогу охарактеризувати поняття «державний примус» на високому науковому рівні та ефективно використовувати його в правотворчій і правозастосовній діяльності.

Методологія вивчення цього поняття повинна охоплювати філософські та правові засади державного примусу. Для нашого дослідження це має бути сукупність тих способів, методів, принципів (зокрема, порівняльно-історичного, формально-юридичного, герменевтичного), за допомогою яких ми зможемо якнайповніше вивчити термін «державний примус» не лише як виключно правове, а й як філософсько-правове поняття. Це дасть змогу провести дослідження з урахуванням специфіки об'єкта й предмета дослідження, більш об'єктивно висвітлити та проаналізувати різні підходи до тлумачення поняття «державний примус»; провести дослідження у двох часових зрізах: діахронному та синхронному; виявити ті ознаки поняття «державний примус», які дадуть змогу розглядати його як філософсько-правове явище; сформулювати висновки, які матимуть насамперед практичну спрямованість.

У зв'язку з демократичними перетвореннями в Україні саме людина, а не держава стала центром права. Людина делегувала державі певні свої права в обмін на захист. Сучасна правова держава – це насамперед держава, яка не лише гарантує людині безпеку, захист, певну свободу, а й виконує ці гарантії. Держава повинна забезпечувати також потреби людини: якщо вони будуть забезпечені, то зникає низка проблем, які можуть становити загрозу для держави.

Основним завданням держави є створення умов та можливостей для забезпечення потреб людини в суспільстві шляхом виконання людиною приписів і вимог закону, які встановлює держава. Якщо ж людина не виконує або порушує норми законів, тим самим порушуючи права

інших людей, то держава має виключне право на застосування примусу до неї. Говорити про поняття державного примусу без урахування людського фактора просто неможливо, адже саме людина є як правотворцем, так і тим, щодо кого це право застосовується, на кого поширюється.

Мета державного примусу – сприяння загальнообов'язковому виконанню норм закону, що у свою чергу сприятиме забезпеченню прав людини. Дослідник В. Брюггер [11] пропонує власну систему забезпечення прав людини, у якій поєднує філософські, історичні й правові погляди на людину та сучасний стан із дотриманням прав людини. В основі цієї системи лежать п'ять компонентів: самовизначальний, значущий, відповідальний, життєвий, індивідуально-стильовий.

Перший компонент – самовизначальний – характеризує можливість людини ставити перед собою мету, ціль та досягати її шляхом розв'язання проблемних питань, які виникають на її шляху. Самовизначальний компонент має двочленну структуру, яку утворюють свобода вибору та відповідальність за вчинене. Свобода вибору дає людині можливість здійснювати вчинки відповідно до особистих переконань, власного світосприйняття. Однак, маючи свободу вибору, людина змушена відповідати за свої вчинки. Відповідальність за вчинене спонукає до роздумів про моральність і законність своїх дій, про те, чи не несуть вони шкоди або загрози іншим людям.

Значущий компонент являє собою сукупність ціннісних орієнтацій людини. Завдяки наявності цього компонента ми розуміємо, що розвиток ні окремої людини, ні цілого людства неможливий поза культурою, ізольовано від культурної традиції. Культура як сукупність знань та вмінь певного народу, етнічної групи є об'єднавчим фактором між поколіннями шляхом передачі знань від старших до молодших. З одного боку, людина через належність до певної культури отримує можливості для подальшого розвитку на основі отриманого культурного спадку, а з іншого – отримує також певні обмеження, встановлені цією ж культурою.

Відповідальний компонент – це поєднання трьох видів відповідальності: взаємності, юридичної та соціальної відповідальності. У цьому випадку взаємність означає визнання рівності прав і свобод усіх людей. Право однієї людини закінчується там, де порушується право іншої людини, у жодному разі права одних не можуть бути розширені шляхом звуження чи обмеження прав інших. Юридична відповідальність встановлюється з метою відновлення порушених прав людини, за її допомогою держава виступає як захисник людини. Соціальна відповідальність має на меті нівелювання соціальної нерівності шляхом піклування про тих людей, які не можуть це зробити самостійно.

Життєвий компонент є гарантією можливості людини самостійно обирати свій життєвий шлях, діяти відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, моральних установок та переконань. Якщо людина своїм вибором не порушує вимог і норм закону, то за свій вибір вона не може бути покарана. У разі ж порушення прав та свобод інших людей до неї повинен бути застосований державний примус. Це сприятиме, по-перше, відновленню порушених прав, формуванню в населення відчуття безпеки та захищеності у власній державі. По-друге, у певних випадках наслідком застосування державного примусу може стати відмова людини повторно вчиняти протиправні дії.

Останній компонент – індивідуально-стильовий – це сукупність можливостей, яка допомагає людині стати особистістю. Людина отримує можливості для розвитку себе спершу як індивідуальності, а надалі і як особистості. Як людина використає отримані можливості, залежить лише від неї самої, від її прагнень, бажання вдосконалюватися та розвиватися. За правомірну поведінку людина отримує від держави певні гарантії в сприянні її розвитку, а в разі порушення норм і вимог закону до неї застосовуватимуться обмеження.

Усі ці компоненти є взаємопов'язаними та зумовлюють один одного. Вони безперечно впливають на формування особистості та сприяють тому, що людина отримує навички й уміння, необхідні для життя в сучасному суспільстві. Разом із можливістю здійснення вибору людина отримує й відповідальність за свої дії, вчинки та їх наслідки. Саме тому право – це феномен, який не може існувати окремо від людини, поза нею. А державний примус – соціально-правовий інститут, створений людьми з метою захисту прав, свобод та інтересів людини, що сформований на принципах гуманізму, рівності й справедливості та працює з метою забезпечення стабільного функціонування держави.

Філософський підхід до визначення поняття «державний примус» має включати й міждисциплінарний компонент. Це дасть змогу більш ґрунтовно його вивчити, застосовуючи знання не лише правознавства, а й інших наук. З огляду на специфіку предмета та об'єкта нашого дослідження міждисциплінарний компонент має охоплювати не лише філософію та правознавство, а й філософію права, юридичну психологію, логіку, науку державного управління, соціологію.

Філософія права досліджує сенс права, його поняття, цінності, роль у житті людини, суспільства, держави. Людина як істота, наділена свідомістю, може осмислювати факти правово-

го життя, використовуючи не лише правові підходи, а й власне філософські поняття та категорії. Тобто застосування контенту філософії права для правового визначення поняття державного примусу дає змогу виявити та дослідити загальні його засади, простежити процес розвитку на різних історичних етапах, вивчити ті критерії та проблемні аспекти, які роблять його актуальним, тощо.

Висновки. Сьогодні глобалізаційні процеси торкаються всіх сфер життя людини й суспільства. Не є винятком і право. Україна, підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, узяла на себе зобов'язання наблизити чинне національне законодавство до законодавства Європейського Союзу. Чимало категорій, понять і нормативно-правових актів доведеться переглянути та змінити. Винятком не стане й законодавство, пов'язане з поняттям державного примусу, однак проблем із його адаптацією не повинно бути, адже є ґрунтовна теоретична база, створена українськими науковцями, та є всі умови для його ефективного функціонування. Отже, у сучасних умовах давати правове визначення поняття «державний примус» без урахування філософського підходу було би неправильним та суттєво обмежувало би його зміст. Філософський підхід у цьому випадку повинен включати такі елементи: людиновимірність, наявність міждисциплінарного компонента, темпорально-просторові характеристики. З огляду на зазначені вище елементи державний примус – це діяльність уповноважених законом державних органів та посадових осіб, яка здійснюється шляхом впливу на фізичний, психічний, організаційний чи майновий стан суб'єктів права, має на меті загальнообов'язкове свідоме виконання вимог закону, відновлення порушених прав, а також превентивну діяльність правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Юркевич П. Історія філософії права. Пер. з рос. Київ : Український світ, 2000. 756 с.
2. Соловьев В. Право и нравственность. Минск : АСТ, 2001. 147 с.
3. Дембіцька С. Державний та адміністративний примус: загальнотеоретичні поняття та ознаки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 845. С. 250–256.
4. Ровинський Ю. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 35–41.
5. Базылев Б. Юридическая ответственность как правоохранительное отношение. *Советское государство и право*. 1980. № 8. С. 124–128.
6. Іванський А. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2009. 36 с.
7. Коваль Л. Державний примус – метод гарантування державної безпеки. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2000. Т. 18. С. 3–7.
8. Каленіченко Л. Державно-правовий примус та система його форм. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2017. С. 89–92.
9. Трещова О. Теоретико-правові засади державного примусу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 92–98.
10. Ортинський В. Погляд на державний примус у контексті європейської інтеграції України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 889. С. 4–9.
11. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 136–146.